

«Død i December...til applaus» – en biografisk skisse av W.A. Mozart

Sammendrag

Wolfgang Amadeus Mozart døde 5. desember 1791, nær 36 år gammel, og ble lagt i en fellesgrav kort tid etter. Hvem var han – et tekkelig barnegeni, en sosial opprører eller en gjøgler med tendens til å se det humoristiske i menneskets naturlige funksjoner?

Artikkelen skisserer trekk ved Mozarts person, liv og samtid

Arne Thorvik

arne.thorvik@piv.no
Psykatrien i Vestfold HF
Fylkesavdeling Granli
Postboks 33
3107 Sem

Barnet

Om mennesket Mozart finnes det i Norge to, delvis motsetningsfylte, forestillinger. Den ene er bygd på barndommens lesing av bøker som *Historien om Mozart* (1), og nedfelles i bildet av en seksårig gutt som løftet opp på pianokrakken spiller for konger og keisere ved 1700-tallets europeiske hoff. Den andre baserer seg på et konkret inntrykk gitt i Milos Formans film *Amadeus* fra 1984 (2), der skuespiller Tom Hulce gestalter en 30-årig, men infantil, hoffkomponist som med fallettatter og analhumor får rivalen Salieri til å gremmes over at gudene har villet puste på en skikkelse som *han*.

Begge bildene rommer noe riktig, men er likevel ufullstendige. Det fantes en seksåring som i oktober 1762 briljerte på klaver foran hoffet på Schönbrunn, iført parykk, knebukser og pyntekårde, etter først å ha sjarmert forsamlingen med ekteskapstilbud til den jevnaldrende prinsesse Marie Antoinette. (Begge skulle komme til å dø unge og begraves i stillhet: Han i fellesgraven på St. Marx' kirkegård utenfor Wien, hun på et skjult sted i revolusjonens Paris etter giljotineringen.) I kulissene ante man faren Leopold, en bokbindersønn som hadde hatt en viss karriere som musiker, og som nå – ikke uvanlig blant foreldre – forsøkte å skaffe seg inntekt og anseelse via sine begavede barn, Wolfgang og Nannerl.

Det er beskrevet at Mozart som 14-åring i Firenze traff en jevnaldrende engelsk gutt, fiolintalentet Thomas Linley, og at de to ble venner og lekte sammen (3). Men dette er blant unntakene. For øvrig synes Mozarts barndom å ha artet seg som en omflakkende tilværelse, der fritid måtte brukes til øving, uten særlige kontakter utenfor hoffene. Og vel å merke: Verken Mozart eller hans familie hørte hjemme her. At barnet Wolfgang var kledd opp som adelsmann, kunne ikke dekke over det han og søsteren egentlig var: En slags gjøgler, rariteter med kortvarig berømmelse, eller som keiserinne Maria Theresia hadde omtalt dem i et brev (4): «Disse menneskene som reiser verden rundt som tiggere.»

Håndverkeren

Også vidunderbarn blir voksne og taper interesse. Om den 21-årige Mozart i Paris brukes følgende ord: han *antichambrerer*, tilbyr sine tjenester i forværelsene omtrent som en håndverkersvenn pleier å gjøre (5). Mozarts ulykke lå for en stor del i at hans liv falt sammen med siste del av epoken der musikere var å anse som håndverkere, avhengige av fyrstenes gunst. Musikk ble skrevet for festlige anledninger ved hoffene, og så oftest glemt. Beethoven, som Mozart skal ha truffet mot slutten av sitt liv, skriver i juni 1801 at han økonomisk sett er uavhengig og slett ikke gjør det så verst (6). Men Beethoven var født i 1770, 14 år etter Mozart, og levde inn i en tid der trykte sonater og partiturer skulle bli etterspurte varer hos et gryende og kulturelt selvbevisst borgerskap.

Mozarts brev viser en håndverker som nødig krøp for fyrstene som var hans oppdragsgivere (7). Umiddelbart synes dette å være et av de mest utpregede karaktertrekk ved ham. Drømmen han hadde om å etablere seg som fri kunstner gjorde også sitt til at forholdet til så vel erkebiskopens hoff i Salzburg som keiserens i Wien var preget av konflikter. Fremfor alt kom dette til å ergre og bekymre faren, som bebreidet sønnen for hans mangel på evne til å innordne seg, hans økonomiske lettsinn og ansvarsløshet. For psykodynamisk tradisjon har det vært fristende å se faren Leopold relatert til kommandantskikkelsen i *Don Giovanni*, operaen som ble til kort etter farens død i 1787, og som avsluttes med at kommandanten vender tilbake fra dødsriket for å straffe hovedpersonen for hans tøylesløse liv.

Mozart levde i en tid med begynnende klassefølelse og politisk bevissthet. Beau-

marchais' skuespill *Figaros bryllup* var blitt forbudt i et Frankrike der makthaverne ante revolusjonens komme og sterkt mislikte tendensen til å harselere med adelskap og adelsprivilegier. At Mozart ivret for å lage en operaversjon, er blitt sett på som et politisk trekk ved ham, på samme måte som samtiden skal ha vært forundret over at *Don Giovanni* slapp gjennom sensuren. Også vår tids regissører har vært fristet til å se en politisk Mozart. Joseph Losey, som var radikal nok til å bli svartelistet i Hollywood, innleder sin filmversjon av *Don Giovanni* i 1979 (8) med et sitat av filosofen og antifascisten Antonio Gramsci: «Det gamle er døende, og det nye kan ennå ikke bli født. I mellomtiden floretter alle slags morbide fenomener.»

Likevel har Mozart neppe hatt noen særlig politisk interesse utover en litt impulsiv og karakterfestet ertelyst overfor dem som var hans herrer samt en visshet om at det er blant de fattige man finner sine venner. Ridertittelen han fikk av Vatikanet brukte han aldri. Men han fant et fellesskap i frimureriet, en organisasjon som i hans tid hadde et radikalt tilsnitt som samlingssted for hånd-

Mozart malt av svogeren Joseph Lange i 1782 eller 1783. Portrettet står i en særstilling blant samtidige avbildninger ved sin personlige og ikke-idealiserende utforming, og var ifølge Mozarts ektefelle Constanze det bildet som viste størst portrettlikhet (Mozarteum, Salzburg). Foto SCANPIX/CORBIS

verkere og middelklasse. Sarastros hellige haller i *Trylleflyten* er av mange sett på som en lett kamuflert frimurerutopi. *Eine kleine Freimaurer-Kantate*, uroppført 18. november 1791, ble det siste verk Mozart dirigerte i offentlighet.

Mennesket

Mozart hadde en åpenbar gave, et overmåte talent som ytret seg i eidetisk musikkhukommelse og en kreativ musikalitet som han selv skildret som et slags «indre trykk». Det var lettere å komponere enn å la det være (7). For øvrig var han i grunnen upåfallende, beskrevet som en fysisk liten mann med et nærmest pussig utseende. Samtiden skal ha opplevd ham som godhjertet, impulsiv, knyttet til katolsk tro og med et uttalt behov for å bli elsket. Ektefellen Constanze innrømmet sent i livet at hun hadde følt større respekt for Mozarts begavelse enn for hans person (5). Men han hadde sine engstelser og særigheter. Psykodynamisk anlagte biografier har problematisert den påfallende frykten han i barndommen viste for trompetmusikk, og har videre tatt for seg den utpregede analhumoren som utfoldes i brevene. Kanskje er det ikke overraskende at slik humor oppstår som en reaksjon i en kultur som gjør kroppens naturlige funksjoner til et tabu. Toalettene var lite synlige i Versailles, og endog 1700-tallets overklasse i Norge hadde ifølge samtidige opptegnelser tendens til kryptiske morsomheter om tarminnhold og genitalia (5).

Analhumoren synes likevel infantil, og Mozart beholdt hele livet noe barnlig ved seg, samtidig som det kom til å vise seg mer depressive trekk ved hans karakter. Sommeren 1788 nevner han for første gang i brev «disse sorte tankene» som er begynt å plage ham (7, 9). Tre år senere skal han aktivt ha medvirket til å gi *Trylleflytens* libretto en dypere mening, et syngespill som kom til å veksle mellom fuglefangeren Papagenos bekymringsløse tra-la-la og heltinnen Paminas uttalte dødslengsel. Musikken beholdt sin eleganse, men i den siste klaverkonserten (nr. 27, B-dur), fullført 11 måneder før hans død, skinner elegien igjennom i den mellomliggende largettosatsen. Sorger var det nok av: Fire barn døde i vuggen, økonomisk misere, gjeld, et ekteskap som skrantet og som

trolig ble komplisert med utroskap. Og selv om psykoterapeuter har hevdet at nettopp vår tid preges av manglende objekttilknytning og opplevelse av mening, utelukker ikke dette at noe tilsvarende kan ha gjort seg gjeldende i tidligere epoker. Bak rokokkofasaden, inkludert Mozarts musikalske galanteri, fantes tomhet, meningsløshet og sosial anomoni (4). «Har du hørt den historien som hendte her,» meddeler han ironisk til søsteren i et brev fra Milano (5). «Så åpnet vi døren til huset vårt, og hva tror du vel hendte da? Vi gikk inn.»

Dødsmessen og livet

«Død i December...til applaus/av trætte hjertes tunge slag,» skrev Claes Gill i sitt kanskje beste dikt, *Mozart* (10). Mye har vært uklart om de siste månedene i Mozarts liv, høsten 1791 da han febrilsk arbeidet med *Requiem*. Hvilken medisinsk tilstand har ligget til grunn for at 35-åringen brått falt i koma og døde to timer etter? Historikerne synes å enes om at teorien om at han ble forgiftet av sin rival Salieri er usannsynlig (3). Brekningene, anfallet av bevisstløshet og de økende ødemene som plaget ham de siste ukene, har fått legekyndige til å anta en uremisk nyrelidelse (11). En nyere amerikansk studie anfører trikinose som sannsynlig dødsårsak (12). Behandlingen som var gitt i form av årelating, kan ha virket forverrende (12). Og arbeidet med dødsmessen hadde tæret på kreftene. Kanskje, som Norbert Elias (5) skriver, «ga han til slutt opp og lot seg falle».

At den døde ble lagt i en umerket fellesgrav utenfor Wien, skal ikke ha vært særlig oppsiktsvekkende, sett med samtidens øyne. Den viktige seremonien foregikk i kirken. Det som skjedde med kroppen var mer uvesentlig, og den økonomisk vanskeligstilte Constanze var blitt tilrådd en enkel jordfæstelse for ektefellen. Men Mozarts ensomme ferd til graven i desember 1791 er blitt husket av ettertiden, langt mer enn Beethovens gravferd fra Wiens trefoldighetskirke over 30 år senere, da alle byens skolebarn hadde fått fri for å se den berømte komponistens sarkofag passere (13).

«Livet var likevel så skjønt,» skriver Wolfgang Amadeus Mozart i et av de siste brevene som er kjent fra hans hånd, datert

september 1791 (7). Til tross for vanskeligheter var han i stand til å skape en musikk som til denne dag har formidlet vitalitet, tidvis avstemt, tidvis lekende. Helsearbeidere har kunnet oppleve pasienter som forteller at hans musikk har hjulpet dem i vanskelige faser av livet. «Mozart-effekten» har siste tiår kommet til å betegne en kortvarig bedring av enkelte kognitive funksjoner hos forsøkspersoner som har lyttet til en klaver-sonate, men evidens og virkningsmekanisme er fortsatt usikker (14).

Det kunnskapsbaserte vil uansett ikke omfatte alle sider ved menneskelivet. Noe kan gripes intuitivt, som det ble av Søren Kierkegaard (15) i København i 1843 (altså på et tidspunkt da københavnerne fortsatt har kunnet minnes at det en del år tidligere hadde bodd en utenlandsk kvinne ved navn Constanze i byens Lavendelstræde, enke etter en østerriksk hoffkomponist): «Da vil jeg endnu engang glæde mig over Mozarts Lykke, en Lykke, der i Sandhed er misundelsesværdig, baade i og for sig og fordi den gjør alle dem lykkelige, der blot nogenlunde fatte hans Lykke.»

Forfatteren takker Gro Dahle, Svein Nyhus og Pål Weidemann for kommentarer til teksten, som tar utgangspunkt i et kulturelt innslag under Temadager 2003 i Psykiatrien i Vestfold.

Litteratur

1. Kaufmann H. Historien om Mozart. Oslo: Forlags-huset, 1974.
2. Forman M. Amadeus. Berkeley: Saul Zaentz Company, 1984.
3. Andreasen M. Mozart. Oslo: Dreyer, 1991.
4. Hildesheimer W. Mozart. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980.
5. Elias N. Mozart – genialitet og samfunn. Oslo: Aschehoug, 1991.
6. Kastner E. Ludwig van Beethovens sämtliche Briefe. Leipzig: Julius Kapp Verlag, 1923.
7. Jahr T. Mozarts brev. Oslo: Dreyer, 1991.
8. Losey J. Don Giovanni. Roma: Opera Film Produzione, 1979.
9. Lieburg M. Depression and music. Rotterdam: Organon, 1989.
10. Gill C. Ord i jærn. Oslo: Cappelen, 1942.
11. Ustvedt H. Mozarts sykdom og død. Tidsskr Nor Lægeforen 1957; 77: 214–7.
12. Hirschmann J. What killed Mozart? Arch Intern Med 2001; 161: 1381–9.
13. Zobeley F. Beethoven. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985.
14. Campbell D. Mozart Effekten for børn. København: Aschehoug Dansk Forlag, 2002.
15. Kierkegaard S. Enten-Eller. Bd. 1 i Samlede værker. København: Gyldendal, 1901: 113.